

spørgsmål, var fremherskende blandt officerer i 1930'erne, men er ikke anvendelig til analyse af debatten. Når striden f.eks. i 1931 rasede om, hvorvidt der burde bevilges penge til nye panserskibe eller til langtrækkende artilleri til hæren, var der ikke tale om en fordomsfri teknisk diskussion, men om en bitter strid om ressourcer. Når Halfdan Barfod derfor ifølge forfatteren »påviser«, at en moddebator har uret, er der snarere tale om, at Barfod leverede en nødvendig parade imod et angreb, der ellers kunne have ført til, at modpartens, og det vil som oftest sige sige hærens, argumenter kom til at stå uimodsagt.

Forsvarsdebatten var uheldig for værnene som sådan, men mest for flåden, for hvor hærens chef, generaløjtnant With til en vis grad formåede at kontrollere hærofficerernes indlæg ved at beordre sine underordnede til at skrive indlæg til debatten i deres arbejdstid, formåede man i flåden ikke at komme til overensstemmelse. De indlæg, der blev skrevet af søofficerer, gav derfor forskellige tekniske svar på, hvordan flåden skulle opbygges, hvilket gjorde flådeledelsens i forvejen vanskelige opgave med at trænge igennem til politikerne ganske umulig. Resultatet blev, at forsvaret effektivt fik sat sig selv uden for indflydelse og derved overlod løsningen af det forsvarspolitiske spørgsmål til politikerne.

Jørgen Barfod formår ikke at få samme samling på stoffet i denne sidste del af bogen, og Halfdan Barfods rolle i forhold til den generelle kontekst bliver kun løseligt defineret. Der savnes i udpræget grad gennemgange af, hvad det konkret var, Halfdan Barfod mente, hvilke argumenter han brugte, og i hvilket forhold disse stod til modstandernes argumenter. Det samlede billede bliver derved uklart.

Halfdan Barfod er helt sikkert en interessant person. Beskrivelsen af Half-

dan Barfods liv i flåden er spændende, og der er virkelig muligheder for at arbejde videre med stoffet. Bogens anden del er imidlertid ikke helt vellykket, og der savnes især en forklaring på, hvorfor og hvordan Halfdan Barfod udviklede sig fra at være sømand og embedsmand til at være skribent. Det forekommer mig symptomatisk, at Halfdan Barfods måske væsentligste bedrift, det store tobindsværk *Vor flåde i fortid og nutid* fra 1942, nærmest kun nævnes en passant.

En forklaring på dette er måske, at forfatteren mener, at dette værk er læserne bekendt og taler for sig selv, men der er netop brug for, at litteraturen om mellemkrigstidens forsvar og forsvarspolitik løfter sig op over det indforståede. Kun derved kan vi få en dybtgående analyse af dette emne. Som det er nu, må vi fortsat konstatere, at Wilhelm la Cours *På vej mod katastrofen* efter mere end 50 år stadig står som den grundigste analyse af dansk forsvarspolitik og forsvarsdebat i mellemkrigstiden.

Allan Vestergaard

Stefan Emkjær: *Stikkerdrab. Modstandsbevægelsernes likvidering af danskerne under besættelsen*. (Aschehoug, 2000). 223 s., 249 kr.

I de senere år har historikerne i stigende grad beskæftiget sig med de mere fortrængte aspekter af besættelsen som eksempelvis en dansk virksomheds anvendelse af tvangsarbejdere, Schalburgkorpset, tyskerpiger eller antisemitisme blandt danske flygtninge i Sverige. Med Stefan Emkjærs bog har vi at gøre med en fremstilling, som også tager et følsomt emne op, nemlig modstandsbevægelsens stikkerlikvideringer.

Emkjærs bog er den første bog siden Ditlev Tamms afhandling om retsopgøret efter besættelsen, som mere ind-

gående har udforsket dette aspekt af modstandsbevægelsens historie.

Et af de vigtigste resultater af Emkjærs forskning er, hvem der traf beslutningerne om at foretage likvideringerne, eller stikkerdrab som forfatteren kalder dem. Det påvises, at kun få likvideringer blev beordret på højeste niveau i Frihedsrådet, Jyllandsledelsen, Fynsledelsen eller Københavnsledelsen. I det hele taget tyder meget på, at Frihedsrådet kun i begrænset omfang havde kontrol med de likvideringer, som fandt sted. Hovedparten af stikkerdrabene blev i stedet besluttet på et mere lokalt plan i de forskellige modstandsgrupper. I nogle tilfælde var der tale om, at kun en enkelt person tog beslutningen om at foretage en likvidering. Ved sådanne individuelle handlinger risikerede man naturligvis, at drabet foregik på et meget løst grundlag, som da en 18-årig tyskerpige blev likvideret: En modstandsmand havde, da han besøgte nogle kammerater i Holbæk, fået udpeget en pige, der havde været til stede på en tysk radiostation, som hans venner havde rettet en aktion imod. Manden vurderede, at hans venner følte sig truet, hvorefter han uden videre likviderede hende. Eksemplet er ekstremt, men Emkjær kan påvise en række tilfælde, hvor beslutningsgrundlaget bag en likvidering var tyndt. I det hele taget peger meget på, at undersøgelserne af forholdene omkring de personer, som blev dræbt, i flere tilfælde hvilede på forholdsvis spinkle informationer.

Et andet resultat af undersøgelsen er, hvem der blev likvideret. Således kan forfatteren påvise, at der ikke i alle tilfælde var tale om egentlige stikkere. En del blev likvideret efter at have fremsat trusler, eller fordi de var fremkommet med uforsigtige udtalelser.

Antallet af likvideringer under besættelsen har været omdiskuteret. De fleste har anslået, at det lå et sted mel-

lem 350 og 450, og Emkjær kan på baggrund af sin undersøgelse med stor sikkerhed fastsætte antallet til omkring 409. Herudover kom et mindre antal hævndrab, som blev begået efter befrielsen. Den første likvidering, som forfatteren har registreret, blev foretaget i maj 1943, og de sidste foregik i befrielsesdagene. Ser man på, hvordan drabene fordelte sig over tid, fremgår det tydeligt, hvordan modstandskampen gik ind i en ret blodig fase i de sidste måneder af krigen. Således blev der foretaget 124 drab alene i april og maj 1945.

Et vigtigt omdrejningspunkt i bogen er behandlingen af likvideringssagerne i efterkrigsårene. Allerede kort efter befrielsen rejste der sig kritiske røster omkring drabene fra den såkaldte modbevægelse, hvor Svenning Rytter og K.K. Steincke hørte til blandt hovedaktørerne. Disse stillede blandt andet spørgsmålstegn ved, om der blandt de dræbte befandt sig uskyldige. Som følge af debatten fik i alt ni personer en såkaldt oprejsningserklæring, hvoraf de tre var modstandsfolk, der alle blev dræbt ved fejltagelser. Antallet af sager, hvor de likviderede var berettiget til en oprejsningserklæring, var dog sandsynligvis større. Disse sager blev i de første år efter krigen forvaltet af minister Frode Jacobsen, som under besættelsen havde en central placering i Frihedsrådet. Forfatteren mener, at en mere dybtgående undersøgelse af likvideringerne blev forhindret af Jacobsen, der frygtede, at sandheden om de til tider tvivlsomme likvideringer ville skade befolkningens positive syn på modstandsbevægelsen.

Behandlingen af forløbet i efterkrigsårene er præget af forfatterens meget kritiske syn på forløbet og ikke mindst Jacobsens rolle. Det betyder, at der ikke tages højde for, at Jacobsens motiv for at lægge låg på sagerne også kan have været ønsket om at beskytte de tidligere likvidatorer, der bestemt ikke i alle

tilfælde har været anløbne personer, som begik drab ud fra tvivlsomme årsager. Forfatterens undersøgelse af Jacobsens rolle resulterer ligefrem i den konklusion, at fortielsen omkring likvideringer betød, at usædvanlig mange likvidatorer begik selvmord, fordi lukket-hed omkring disse sager gav dem indtryk af, at der var begået noget, som ikke var legitimt (s. 90). Problemet i denne sammenhæng er, at der ikke eksisterer sikre tal for, at der var en usædvanlig høj selvmordsprocent blandt likvidatorer, idet ingen medicinske eller psykologiske undersøgelser fulgte dem efter krigen. Konklusionen er i stedet baseret på nogle få erindringer fra folk, der havde kendskab til likvidatorer, som havde taget deres eget liv. At der forekom selvmord, er dog sikkert, men om der har været usædvanlig mange set i forhold til antallet af modstandsfolk generelt, må dog anses som tvivlsomt på baggrund af det foreliggende kildegrundlag. Spørgsmålet er, om der ikke ligeså godt kan være tale om en myte? Fra den engelske historiker Joanna Bourkes bog *An intimate history of killing* (1999) ved vi eksempelvis, at drab begået i forbindelse med krig ikke nødvendigvis resulterer i et højt antal selvmord blandt de, som foretog sådanne handlinger. Om en større åbenhed omkring drabene havde været til gavn for likvidatorerne, og kunne have forhindre-t tilfælde af selvmord, må også anses som et åbent spørgsmål. Undersøgelser af grupper, som havde været udsat for traumatiserende begivenheder under krigen, som eksempelvis koncentrationslejr-fanger, har påvist, at mange var fokuseret på at etablere en normal til-værelse og som et led i denne proces forsøgte at lægge deres fortid bag sig, ved glemsel og fortielse. Det er næppe en urimelig antagelse, at nogle likvidatorer havde samme ønske om at lægge fortiden bag sig, og at hensynet til dette

kan have været en del af Jacobsens motiv for at skrinlægge tilbunds-gående undersøgelser. I det hele taget kunne man godt have ønsket, at forfatteren generelt havde udvist en højere grad af tilbageholdenhed i forhold til de slutninger, han drager om et følsomt emne, på baggrund af et til tider ret begrænset kildegrundlag.

Det havde været interessant, hvis forfatteren havde inddraget undersøgelser af modstandskampen i andre okkuperede lande og de likvideringer, der blev foretaget der. Dette kunne muligvis have medvirket til, at vi fik et klarere indtryk af, om likvideringerne, som blev foretaget af den danske modstandsbevægelse, fik en særlig karakter, eller om situationen på dette område var den samme som i andre lande.

De vigtigste kilder, som forfatteren har anvendt, er materiale fra Frode Jacobsens ministerarkiv, som senere overgik til Ministeriet for særlige Anliggenders arkiv. I 1947 blev dette ministerium nedlagt, og herefter blev likvideringssagerne behandlet af Justitsministeriet. Materiale fra Justitsministeriet er desværre ikke anvendt i undersøgelsen. Det skal dog ikke ligge forfatteren til last, men skyldes udelukkende en langsom-melig behandling i ministeriet. Et praksis, som kan være til gene for forskerne, og som i dette tilfælde har betydet, at vigtige kilder ikke er blevet undersøgt.

Som læser kan man ikke undgå at få det indtryk, at bogen ville have haft glæde af endnu en gennemskrivning, inden den gik i trykken. Således hæmmes læsningen af de mange gentagelser i fremstillingen, et forhold, som især kommer til udtryk i afsnittene om, hvem der gav ordrene til drabene. Dette til trods er der ingen tvivl om, at undersøgelsen på en række områder har resulteret i væsentligt nyt om stikkerlikvideringerne, og derfor kan bogen anbefales til alle, som interesserer sig for

Danmark under den Anden Verdenskrig og modstandsbevægelsens historie i særdeleshed.

Claus Bundgård Christensen

Lene Koch: *Tvangssterilisation i Danmark 1929-67*. (Gyldendal, 2000). 414 s., 399 kr.

Lene Kochs bog om sterilisationer ligger i umiddelbar forlængelse af hendes bog *Racehygiejne i Danmark 1920-56* (2000). Tilsammen tegner de to bind et billede af dansk racehygiejne i Danmark fra slutningen af 1. Verdenskrig til 1967, fra politik og videnskab til konkret handling. Selv om de to bind samlet blev antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad af Københavns Universitets Humanistiske Fakultet, kan de læses uafhængigt af hinanden. Således er det da også alene bogen om tvangssterilisationer, der i det følgende vil blive kommenteret.

I perioden 1929-68 blev mere end 12.000 personer steriliseret i Danmark. Nogle var åndssvage, andre var sinker, og atter andre var socialt belastede og overbebyrdede flerbørnsmødre. Fælles for dem alle var imidlertid, at sterilisationerne skete ud fra et statsligt ønske om at kontrollere befolkningskvaliteten. Bogen baserer sig i væsentlig grad på disse personers journalsager, der hidrører fra henholdsvis Sterilisationsnævnets, Justitsministeriets og Retslægerådets arkiv. Oplysningerne herfra er, foruden den øvrige store mængde kildemateriale, blevet systematisk gennemgået og indeholder svarene på Lene Kochs tre hovedspørgsmål: Var sterilisationerne i perioden eugenisk motiveret? Blev sterilisationerne foretaget på tvungen eller frivillig basis? Og endelig, hvad var omstændighederne i forbindelse med det danske sterilisationsvæsens opståen, udvikling og afvikling?

Den første sterilisationslov blev ved-

taget i 1929, for siden at blive afløst af mere permanente love i henholdsvis 1934 og 1935. Loven af 1934 gav principielt adgang til at tvangssterilisere enhver åndssvag. Som udgangspunkt var loven møntet på lettere åndssvage, der i stedet for livslang og dermed omkostningsfuld institutionalisering kunne tjene som samfundsnyttige borgere uden risiko for reproduktion. For at sterilisere efter 1934-loven var kravene blot, at pågældende havde fået stillet diagnosen »åndssvag«, og at der var indhentet samtykke fra en beskikket værge. I modsætning til 1934-loven gav 1935-loven ikke adgang til tvangssterilisation. Til gengæld åbnede den muligheden for sterilisation på eugenisk indikation og tilmed af normalt begavede individer.

Lene Koch afslører, at der var flere problemer i forbindelse med administrationen af 1934-loven: anvendelsen af usikre intelligensmålinger, frembringelsen af patientsamtykke ved hjælp af trusler om vedvarende institutionalisering og anvendelsen af såkaldte »javærger«, der agerede værger i op til flere sager uden at have nærgående kendskab til den enkelte åndssvage. Hvad angår 1935-loven, var det særligt problematisk, at flere kvinder gav samtykke til sterilisation, efter at de var blevet mødt med trusler om tvangsfjernelse af børn og afslag på abort.

Afhandlingens største svaghed består i, at ikke alle disse konklusioner er tilstrækkeligt dokumenteret. I forbindelse med truslerne om nægtelse af abort, hvis ikke kvinden indvilligede i sterilisation, skriver Lene Koch, at hun kun har fundet ét eksempel herpå. Alligevel mener hun, at der »findes grund til at tro, at denne sammenkædning har haft praktisk betydning« (s. 201). Hun henviser ganske vist til en artikel i *Ugeskrift for Læger*, men hendes egen bevisførelse er ikke overbevisende.